Gramaticalizare și stilizare paremiologică

Relația gramaticii cu stilistica este descrisă adesea în termeni contrastivi. În literatura de specialitate s-a vehiculat ideea că cele două discipline au preocupări, dacă nu antagonice, cel puțin divergente. Interpretarea faptelor de stil ca devieri în raport cu regulile gramaticale este susținută de mulți cercetători. Ilustrativă ni se pare, de pildă, opinia lui Gheorghe Bulgăr, care admite că elementele expresive își manifestă identitatea prin distanțare față de uzul comun: „*faptele de stil sunt „abateri" expresive, construcții sugestive, cuvinte și construcții gramaticale mai puțin obișnuite în uzul curent*" (Stati/Bulgăr 1979: 155).

Ipoteza că stilul este un artefact realizat prin ieșire din tiparele obișnuite, spontane, normale ale limbii există din cele mai vechi timpuri, însă unii dintre adepții structuralismului au impus ca definitivă opoziția între valorile lingvistice și cele stilistice. După cum se știe, unul din părinții stilisticii moderne, genevezul Charles Bally (1951/I: 151 - 152), a valorificat unele din tezele saussuriene pentru a argumenta că opoziția obiectiv-subiectiv își are originea în dualismul *rațiune-sentiment*, antiteza între *valorile noționale* și cele *afective* (*expresive*) fiind consecința acestei separații: „*Gândirea noastră oscilează între percepție și emoție; cu ajutorul lor înțelegem și simțim. Cel mai adesea căpătăm simultan ideea și sentimentul lucrurilor gândite; (...) gândirea este orientată spre unul dintre aceşti doi poli, fără a-i atinge complet și are, după caz, o «dominantă» rațională sau o «dominantă» afectivă*".

Despărțind, în plan metodologic, rațiunea de afectivitate, Bally a

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

lăsat liberă calea către afirmarea antagonismului între gramatică (lingvistică, în sens mai larg) şi stilistică, adică între cercetarea elementelor obiective şi studiul faptelor subiective de limbaj. Odată creată, această falie s-a transformat într-o distincţie frecvent invocată pentru a arăta că dinamismul comunicării verbale este animat de energii opuse.

În accepţia lui Tudor Vianu (1968: 32), acţiunea conjugată a două forţe contrare, intenţia tranzitivă şi intenţia reflexivă, guvernează identitatea oricărui act de comunicare verbală. Acelaşi cercetător consideră că orice fapt de limbă este format dintr-un nucleu al comunicării şi o zonă expresivă[1] şi observă că tranzitivitatea este specifică nucleului comunicativ, pe când reflexivitatea este atributul zonei stilistice.

Opoziţia dintre nucleu şi zona stilistică, pe de o parte, şi contrastele dintre constituenţii zonei stilistice, pe de altă parte[2], reflectă, în accepţia lui Vianu (1968: 48), existenţa a două procese opuse, gramaticalizarea şi dezvoltarea expresivităţii: „*procesul gramaticalizării reduce treptat zona expresivă a comunicărilor. Există însă şi procesul contrariu al dezvoltării zonei expresive*". Raportul *gramaticalizare - dezvoltarea expresivităţii* se manifestă, aşadar, ca opoziţie între valori tranzitive (obiective) şi valori reflexive (subiective). În termenii lui Vianu (1968: 47 ş.u.), gramaticalizarea este „*absorbţia tuturor notelor expresive în nucleul comunicării*", iar dezvoltarea expresivităţii dovedeşte că „*valorile de stil se grefează întotdeauna pe nucleul comunicării*". Drept urmare, într-un act obişnuit de comunicare verbală pot exista construcţii pur tranzitive, lipsite de încărcătură expresivă, însă nu se vor putea niciodată realiza construcţii pur reflexive, fără conţinut noţional, dat fiind că numai „*în jurul nucleului statornic al comunicării pot creşte note însoţitoare expresive*" (Vianu 1968: 49).

---

[1] Pentru acest concept, Tudor Vianu întrebuinţează mai multe variante denominative: note însoţitoare, note expresive, note stilistice, zonă stilistică.

[2] Pentru comentarii asupra acestui fenomen, vezi Irimia 1999: 14.

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

Pe fondul definirii celor două concepte, gramaticalizarea şi dezvoltarea expresivităţii, Vianu observă, totuşi, că disocierea gramaticii de stilistică depinde mai degrabă de punctul de vedere asumat de cercetător decât de realitatea limbii. Admiţând existenţa celor două forţe antitetice prin acţiunea cărora se conturează identitatea oricărui act de comunicare, învăţatul român comentează că „*în realitatea cercetării*" multe fapte de limbă au valoare dublă, obiectivă şi subiectivă[3].

La prima vedere, poziţia lui Vianu pare a se sprijini pe raţionamente contrastante. Pe de o parte, savantul afirmă necesitatea de a diferenţia forţele care animă comunicările verbale, arătându-se că polul mecanismelor reflexive (subiective, de tip expresiv) trebuie cumva deosebit în raport cu sfera de cuprindere a proceselor tranzitive (obiective, de tip funcţional), iar pe de altă parte se punctează cu fineţe şi fermitate exigenţa de a nu fragmenta, prin savante operaţii disociative, integritatea şi dinamismul valorilor comunicative supuse analizei.

O lectură atentă a consideraţiilor pe care le face esteticianul ne dezvăluie, totuşi, o viziune originală şi echilibrată, care merită fructificată în cercetare, întrucât se apropie de înălţimea aforistică a unei celebre cugetări saussuriene: „*Cel ce se aşează în faţa realităţii complexe care este limbajul pentru a-l face obiectul său de studiu îl va*

[3] Vianu (1957: 127) afirmă, cu argumente retorice, dubla identitate valorică a faptelor de limbaj: „*Nu este oare lexicograful obligat atunci când clasifică sensurile cuvintelor să noteze pe cele figurate, poetice, familiare, vulgare, pe cele peiorative, ironice, hipocoristice, eufemistice, solemne, etc., adică de fapt tot atâtea nuanţe stilistice ? Dar gramaticul, când descrie funcţiunile timpurilor şi modurilor verbale sau când stabileşte valoare anumitor sufixe în derivarea unor substantive nu se ocupă de stil ? Rolul deţinut de stilistică în constatările sintaxei este de asemenea foarte întins. Felurile propoziţiilor după înţeles (optative, imperative, exclamative etc.), construcţiile folosite în vorbirea directă sau indirectă, elipsa, repetiţia, ordinea cuvintelor în propoziţii şi a propoziţiilor în frază sunt numai câteva din faptele stilistice de care se ocupă sintaxa.*"

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

aborda în mod obligatoriu sub un anumit aspect, care (dacă pornim de la premisa că este bine ales) nu va fi niciodată limbajul în întregime." (Saussure 2004: 26).

În centrul concepției stilistice a lui Tudor Vianu se află credința că faptele de limbaj trebuie descrise dintr-o perspectivă integrală, fără a segmenta, cu instrumentele metodologice ale uneia sau alteia dintre discipline, realitatea aflată în atenția specialistului. A contempla şi a înțelege universul de forme şi sensuri cuprins într-o comunicare, pare a aprecia esteticianul, nu înseamnă a diseca ființa textului sau discursului spre a-i descoperi funcționarea sau frumusețea, ci dimpotrivă, înseamnă a dezvălui, cu priceperea şi rigoarea omului de ştiință, unitatea şi armonia elementelor care fac din orice act verbal o manifestare a creativității şi a cutumelor comunicative prezente în orice comunitate umană. În consecință, valorile unităților şi structurilor lingvistice trebuie interpretate – consideră Vianu[4] – în lumina legăturilor dintre ele, analiza cercetătorului nefiind decât o reflectare, din unghiul şi cu mijloacele ştiinței, a solidarității dintre componentele actului de reprezentare a lumii prin limbaj.

O opinie similară este argumentată de Mioara Avram[5], care

[4] Redăm, aici, fragmentul pe care se sprijină observația noastră: „elementele de stil al limbii generale apar totdeauna într-un anumit sistem, vădesc anumite legături între ele. Un subiect vorbitor nu foloseşte de obicei oricare elemente ale limbii, din tezaurul ei de cuvinte, forme şi construcții, ci *pe acelea care se compun între ele într-o anumită unitate, prin care se manifestă o anumită atitudine a acelui care vorbeşte față de obiectul comunicării sale. Tot astfel şi acei ce scriu se mențin în unitatea unei anumite structuri lingvistice cu coloratură stilistică* " (Vianu 1957: 143).

[5] Într-un *Curs de sintaxa limbii române moderne* ținut, între 1947 şi 1949, la Facultatea de Litere a Universității ieşene, G. Ivănescu exprima o opinie asemănătoare celei formulate de Mioara Avram şi insista asupra necesității de a considera stilistica o disciplină al cărei obiect de cercetare este reprezentat de manifestarea expresivității în întreg materialul constitutiv al unei limbi: „*Stilistica nu se opune sintaxei, ci coincide, parțial, cu ea, în ceea ce priveşte materialele. (...) stilistica nu este numai sintactică, ci şi fonetică, morfologică şi lexicală*" (Ivănescu 2004: 45).

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

semnalează identitatea de adâncime dintre preocupările de gramatică şi cele de stilistică: „*Deşi mulţi încearcă să prezinte stilistica în opoziţie cu gramatica, identificând stilistica în general cu orientarea spre expresivitate şi gramatica, prin simplificare, cu neglijarea expresivităţii, opiniile cele mai întemeiate şi mai răspândite astăzi sunt cele care acordă o accepţie mai largă gramaticii, văzând în ea nu numai o gramatică intelectuală, logică sau noţională, ci şi o gramatică afectivă sau expresivă, ceea ce anulează separarea totală a gramaticii de stilistică (în acelaşi fel în care se anulează şi separarea stilisticii de celelalte discipline lingvistice consacrate unor compartimente ale limbii: fonetica sau lexicologia)*" (Avram 1987: 84).

Nu ne rămâne decât să acceptăm această poziţie şi să o valorificăm, fără a uita că această viziune unificatoare a cunoscut o dezvoltare teoretică mai amplă în spaţiul cultural occidental.

În lingvistica europeană, cercetările de gramatică şi cele de stilistică au fost puse sub semnul congruenţei de reprezentanţii şcolii idealiste. În aceeaşi perioadă în care elveţianul Ch. Bally avansa ideea unei opoziţii între faptele de limbă cu valoare obiectivă (noţională, logică) şi cele cu valoare subiectivă (conotativă, afectivă), Karl Vossler (1972: 5-25) afirma importanţa *caracterului ornamental* în limbă. Formularea pune în lumină identitatea expresivă a limbii, *ornamentul* reprezentând, crede Vossler, tot ceea ce este „*specific, caracteristic, individual, naţional, dialectal, idiomatic etc. dintr-o limbă*" (*idem*, 6). Teza savantului german se sprijină pe observaţia că ornamentul se dezvoltă numai în simbioză cu *structura*, definită ca „*sistem util*" ori ca „*mecanism al mijloacelor de exprimare*" (*ibidem*). Interdependenţa dintre caracterul structural şi cel ornamental configurează profilul funcţional şi expresiv al unui idiom: „*Cu cât caracterul ornamental şi cel structural se întrepătrund mai viu, cu atât mai multă finețe stilistică câştigă limba. De aici cerinţa ca într-o limbă naţională desăvârşită elementele structurale să fie considerate şi înţelese şi ca ornamentale, şi viceversa*." (Vossler 1972: 7).

Originala concepţia vossleriană subliniază că în actul de

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

comunicare verbală[6] elementele limbii primesc o dublă valoare: structurală şi ornamentală. Orice fapt de limbă are, simultan, o identitate gramaticală şi o valoare stilistică. În planul enunțului, însuşirile combinatorii ale elementelor limbii determină solidarizarea ansamblului de proprietăți gramaticale cu rețeaua de trăsături expresive. Afinitățile şi incompatibilitățile dintre unități - atât cele pre-existente textului cât şi cele instituite, într-un text, de un creator de mesaj – participă la formarea unei structuri care este totodată şi ornament întrucât îndeplineşte rolul util de a pune în evidență o individualitate creatoare şi un specific cultural-lingvistic. Cu alte cuvinte, unitatea gramaticală a oricărui produs comunicativ – text sau discurs - este pertinentă în plan stilistic. Renunțând la a mai interpreta particularitățile de formă sau de conținut ca abateri de la normă, s-ar putea observa că faptele de stil se manifestă textual ca *realizări necesare* şi *adecvate* în raport cu intenția comunicativă a creatorului de mesaj. Aceste observații permit formularea ipotezei că gramaticalizarea şi dezvoltarea expresivității nu sunt forțe contrare, ci ipostaze îngemănate ale procesului natural şi firesc de modelare şi rafinare a resurselor pe care limba le pune la dispoziția vorbitorilor.

Stilizarea este o modalitate de sublimare a realității prin limbaj, întocmai cum pictorul transmite, prin sugestia unei linii ori a unui contur, o întreagă lume, fără a distruge integritatea universului redat ca imagine artistică.

Gramaticalizarea este definită drept mecanismul de transformare a cuvântului autonom în instrument gramatical (Bidu-Vrănceanu et al. 2001: 239).

În lingvistica românească, o accepție cuprinzătoare a *gramaticalizării* este propusă lui Tudor Vianu. Savantul descrie gramaticalizarea ca un proces de transformare a unui fapt expresiv în fapt lingvistic. Luând ca exemplu verbul *a se îmbulzi*, cu sensul 'a se

[6] Comunicarea literară este domeniul de analiză privilegiat de cercetător.

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

înghesui', Vianu (1968: 47) consideră că, la origine, termenul este o metaforă pastorală motivată analogic: „*oamenii de înghesuiesc întocmai cum se adună în săculeţe bulzii de caş*". Pierderea trăsăturii metaforice este, aşadar, o consecinţă a gramaticalizării[7]. Concomitent cu pierderea treptată sau chiar cu golirea de sens, faptul de limbă supus gramaticalizării poate avea realizări morfosintactice distincte (a se compara, de pildă, paradigmele verbului rom. *a avea*, ca verb predicativ şi ca auxiliar). Gramaticalizarea este o manifestare inerentă în evoluţia oricărei limbi. Prin gramaticalizare, unele semne sunt transformate în instrumente apte să servească la exprimarea subtilităţilor gândirii, tocmai pentru ca flexibilitatea şi dinamica cugetării să fie reprezentată adecvat cu ajutorul elementelor limbii. Transpunerea judecăţilor de valoare în fapte de limbaj se manifestă, aşadar, în consonanţă cu efortul de configura semnele pentru a le face apte să exprime nuanţat diversitatea ontică.

Pentru a valida ipoteza potrivit căreia gramaticalizarea şi stilizarea sunt ipostaze îngemănate de şlefuire lingvistică, am ales să ne îndreptăm atenţia asupra proverbelor. Universale ca intuiţii fenomenologice asupra lumii şi particulare ca realizări idiomatice condiţionate de specificul limbii unui popor, proverbele sunt reprezentări verbale guvernate adesea de raţionamente analogice care fixează în cadre tematice distincte, o sumă de experienţe, trăiri şi observaţii ce au ca erou „*omul, cu toate calităţile şi metehnele, cu toate apucăturile, întocmirile şi rosturile sale, voite şi nevoite*" (Blaga 2003: 312). Fiind cugetări transpuse în tiparele limbii, paremiile au *caracter emblematic*, în sensul că sunt *enunţuri axiomatice* (Irimia 1999: 135) prin care se transmite viziunea unui popor asupra lumii. De aceea, orice proverb este codificarea lingvistică a unei judecăţi de valoare definitorie

[7] Pentru Vianu, „gramaticalizarea" cuvântului *a se îmbulzi* este interpretată ca pierdere a anumitor trăsături semantice şi, în consecinţă, ca slăbire a forţei de semnificare a conţinutului primar. În lingvistica modernă, această accepţie privind gramaticalizarea este considerată prea amplă pentru a trece drept model de precizie.

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

pentru o colectivitate umană.

Produse cu mare specificitate idiomatică, proverbele sunt, în accepția lui Blaga (2003: 311), matrice care „*fixează pentru eternitate o icoană grăitoare*". Un alt comentariu al filozofului (Blaga 1969: 200) este cât se poate de potrivit pentru a arăta că proverbele sunt enunțuri stilizate ale căror rafinări expresive și modelări imagistice sunt determinate de spațiul spiritual în care ele se dezvoltă și circulă: „*Trebuie să deschizi pagini de mare literatură ca să mai găsești imagini plastice și pitorești ca aceasta:* „***fățarnicul mănâncă sfinți și scuipă draci***"*; ironii ca acestea:* „***fă-ți cruce mare că dracul e bătrân***"*; răutăți naive ca aceasta: omul sărac și nevoiaș* „***se îmbracă numai pe dinăuntru***"*; sau imagini sugestive precum următoarea:* „***ochii omului sunt din mare, fiindcă se bucură tot la mare***"."*.* Ca „*sinteză rezumativă a geniului unui întreg popor*" (Blaga, 2003: 311), proverbul se definește și ca enunț sapiențial ce pune în circulație imagini definitorii pentru viziunea populară asupra lumii.

Proverbele sunt fapte de limbă care oglindesc existența și unicitatea arhitecturii cognitive umane. Ele reflectă existența unor judecăți fundamentate pe numeroase observații, trăiri și experiențe de viață care, prin stilizare gnomică, au păstrat indicii relevante despre înțelegerea raportului om-limbă-lume.

Identitatea proverbelor este legată de spațiul spiritual în care ele se dezvoltă și circulă, aspect ce permite definirea lor ca *enunțuri sapiențiale stilizate*. Semnificația din artele plastice - reprezentare simplificată cu păstrarea elementelor esențiale (Marcu/Maneca 1986: 1023) - este extrem de sugestivă pentru a stabili că, cel puțin în cazul proverbelor, termenul *stilizare* poate fi valorificat, în plan conceptual, pentru a denumi procesul complex de configurare expresivă a unor astfel de enunțuri.

În conștiința creatoare a ființei umane, exprimarea este stilizată, adică trecută din planul cunoașterii (prin observație) în planul limbii, cu intenția ca prin această metamorfoză să se păstreze nestricată perenitatea și actualitatea judecății de valoare. Unitățile limbii și relațiile

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

dintre ele permit ca judecata respectivă să fie reprezentată ca act de limbaj, proverbul devenind, prin această transfigurare, *o imagine asupra lumii* sau, în alți termeni, un fapt de limbă grăitor pentru felul omului de a fi în lume și de a interpreta lumea.

Cercetarea proverbelor probează că gramaticalizarea, adică restrângerea, „înghețarea" sau suspendarea unora dintre posibilitățile combinatorii ale elementelor limbii, este și o stilizare prin care iau ființă virtuțile expresive ale enunțurilor gnomice. Constrângerile formal-semantice specifice proverbelor sunt mărturii ale efortului depus de creatorul anonim pentru a făuri un model stilistic durabil și exponențial. Să luăm ca exemplu proverbul *Din picătură se face vinul*. Enunțul corespunde unei observații empirice incontestabile, dar concentrarea semantică (Irimia 1999: 135) a enunțului transcende planul concretului, al facerii vinului picătură cu picătură, deși axioma își are originea în această observație. În plan abstract, judecata de valoare transmisă prin acest enunț luminează o atitudine general umană: cine agonisește, are.

În plan semantic, relația între parte (*picătură*) și întreg (*vin*) generează efect expresiv prin *stilizare metonimică*. Acest proces de esențializare a sensului prin conservarea unei trăsături cu grad maxim de cuprindere, [cantitate], cu orientare dinspre [puțin] spre [mult], dezvoltă ideea de cumul progresiv, fapt ilustrat și de alte proverbe precum *C-o picătură ce cură, butia se umple până-n gură*, *Cu vreme și cu răbdare, și frunza de dud se face mătase* etc.

În interiorul tezaurului paremiologic românesc, opoziția gramaticală dintre afirmativ (*a se face*) și negativ (*a nu se face*) devine și contrast stilistic necesar pentru a arăta că acțiunile sporadice nu determină o acumulare consistentă. Stilizarea metonimică este, în acest caz, pertinentă în a evidenția că elementele izolate nu țin locul întregului: *C-o ceapă și c-o rădiche nu se face grădină*; *Din casă de păianjen nu se face haină*; *Din orice lemn nu se face bucium*; *Cu un copac nu face o pădure, cu un pom nu face o grădină și cu o floare nu se face primăvară* etc. Mecanismul de semnificare are aceeași organizare

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

semică, însă negația organizează o nouă sferă de înțelesuri. Trăsătura cu grad maxim de cuprindere este înlocuită cu opusul ei, prin negație [+ cantitate] devine [- cantitate], iar relația *parte - întreg* nu mai stă sub semnul continuității, al creşterii gradate de la [puțin] la [mult], ci se realizează ca discontinuitate. Analizând proverbul *C-o ceapă şi c-o rădiche nu se face grădină* se poate observa că un rol decisiv în stabilirea consonanțelor expresive dintre constituenți îl are determinarea nehotărâtă, care izolează elemente nominale (*o ceapă*, *o rădiche*) de clasa pe care acestea o reprezintă, tocmai pentru a evidenția că ele sunt entități individuale, separate de întreg, şi nu mai pot contribui la configurarea totalității (*grădină*). Aşadar, în interiorul proverbului, instrumente gramaticale precum determinarea sau negația sunt elemente de stilizare, deoarece contribuie, în consubstanțialitate cu esențializarea semantică, la fixarea identității gnomice.

În lumea de imagini proverbiale, *stilizarea metaforică* are o remarcabilă complexitate şi pune în lumină talentul creatorilor populari de a descoperi posibilități combinatorii surprinzătoare între faptele de limbă. Prin stilizare metaforică, lumea figurată prin proverb se prezintă adesea ca rod al fascinației față de paradox. „*A face metafore frumoase înseamnă a şti să vezi asemănările dintre lucruri*", afirmă Aristotel (1998: 97), atunci când speculează că „*darul metaforelor*" reflectă o predispoziție creatoare unică şi de mare originalitate. Deşi considerațiile lui Aristotel îl au în atenție pe creatorul de ficțiune, nu este exagerat să afirmăm că unele proverbe cuprind în universul lor semantic intuiții despre lume cu nimic mai prejos față de cele artistice.

Congruența *gramaticalizare - stilizare* ne permite să afirmăm că în enunțul *Gura îndulcește, gura amărăște* suspendarea opozițiilor de persoană, timp, mod şi diateză contribuie la fixarea identității gnomice, realizări precum **Gura a îndulcit, gura a amărât* sau **Gura ar fi îndulcit, gura ar fi amărât* nemaifiind recunoscute ca proverbe. În aceeaşi direcție de interpretare, se poate nota că substantivul *gură* nu îşi actualizează opozițiile de număr şi de caz, motiv pentru care enunțuri de tipul **Gurile îndulcesc, gurile amărăsc* ori **La gură îndulcește, la gură*

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

amărăşte nu sunt realizabile, în viziune gnomică.

La nivel sintactic, parataxa este mecanismul care permite anularea incompatibilității semantice dintre constituenții verbali. Deşi verbele *a îndulci* şi *a amărî* sunt antonime lexicale şi se exclud mutual în aceeaşi vecinătate, juxtapunerea favorizează armonizarea contrariilor (*coincidentia oppositorum*). Prin repetarea substantivului subiect, enunțul are o desfăşurare sintagmatică simetrică şi un conținut imagistic structurat antinomic. Restrângerea unor valențe ale categoriilor gramaticale definitorii pentru clasa verbului (timp, persoană, mod) şi a substantivului (număr, caz) face posibilă, în planul sensului, trecerea de la concret la abstract, de la particular la general, rezultând o stratificare cu mai multe planuri de relevanță: [*gură* (organ al vorbirii) → *vorbire* (activitate de comunicare) → *limbaj* (capacitate de a comunica)]; [*dulce* (gust) → *a îndulci* → *bucurie* → *emoție pozitivă*]; [*amar* (gust) → *a amărî* → *tristețe* → *emoție negativă*] (Tabelul 1).

Tabel 1: Planuri de relevanță semantică:

particular/ concret/ percepție	gură	→	a îndulci	→	a amărî
	↓		↓		↓
noțional / figurat / simțire	vorbire	→	bucurie	→	tristețe
	↓		↓		↓
universal / abstract/ tip emoțional	limbaj	→	emoție pozitivă	→	emoție negativă

Această ierarhizare dinspre particular spre general subliniază că acțiunea de a vorbi este interpretată ca rezultat al declanşării unor stări emoționale ale căror grade de intensitate sunt resimțite organic. Vorba bună e dulce ca mierea, vorba rea lasă în urmă un gust amar. Stilizarea metaforică realizată prin transfer dinspre domeniul conceptual și semantic al gustului spre cel al limbajului contribuie la fixarea identității gnomice a enunțului.

Prin *stilizare comparativă* se dezvoltă matrice imagistice foarte diverse a căror identitate se bazează pe corelații. Cu cât „distanța" semantică dintre termenul comparator şi termenul comparat este mai

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

mare cu atât mai vie este imaginea obținută. Prin raportare comparativă, acțiunile, comportamentele, atitudinile, stările şi valorile umane sunt puse în lumină prin analogii care realizează trecerea de la concret la abstract sau invers. În enunțuri precum *Dreptatea e ca untdelemnul deasupra apei* sau *Adevărul iese la lumină, ca untdelemnul deasupra apei*, imaginea uleiului care stă deasupra apei, inspirată de o constatare empirică, este convertită în judecată de valoare: principiile morale au firescul şi caracterul implacabil al legilor fizice, naturale. Ca şi adevărul, dreptatea este o esență etică care nu se amestecă niciodată cu apa răului şi a minciunii. Credința în puterea binelui asupra răului este, de altfel, un aspect dominant în cultura şi mentalitatea tradițională.

Stilizarea prin permutare este procesul de configurare expresivă care fructifică tipare precum cel al chiasmului. Acest tip de „*simetrie în cruce*" (Grupul μ 1974: 118) se întemeiază pe inversarea ordinii constituenților, relația *element determinat - element determinant* fiind desfăşurată prin rearanjarea unităților aflate în succesiune sintagmatică. Datorită acestei prefaceri topice unele proverbe dezvoltate prin chiasm reflectă existența unei *duble excluderi*: *Nici coada frunții, nici fruntea cozii*, *Nici oaie între lupi, nici lup între oi* etc. Ca realizări ale schemei sintactice „[Nu e] nici xy, nici yx", aceste paremii impun o semantică a valorilor relative. Într-o interpretare liberă, proverbul *Nici coada frunții, nici fruntea cozii* înseamnă 'Nici ultimul dintre deştepți, nici primul dintre proşti' şi este o emblemă care îndeamnă la a urma o cale de mijloc. Antiteza dintre constituenții nominali (*coadă - frunte*, *oaie - lup*) potențează alăturări contradictorii, cu efect expresiv foarte pronunțat.

Stilizarea alegorică are ca punct de referință ființa umană, realităților din universul fenomenal atribuindu-li-se trăsături umane. De pildă, enunțul *Vorbele sunt femei, faptele sunt bărbați* poate fi receptat ca maximă ce sintetizează stereotipuri de gen (femeia vorbeşte, bărbatul tace şi face), dar planul de adâncime al proverbului problematizează antinomia *vorbă – faptă*, opoziție cu grad maxim de

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

relevanță în paremiologia românească. Vorbele se opun faptelor, așa cum femeile se deosebesc de bărbați. Echivalențele «vorbe / femei», «fapte / bărbați» permit reliefarea a două comportamente specific umane, *a vorbi* și *a munci*, cu observația că *fapta* și idealul omului muncitor sunt prezentate într-o lumină pozitivă, însă *vorba* (fără rost) și guralivul apar adesea într-o lumină negativă (*Cine are limbuția,/E mai rea decât beția*). În imaginarul paremiologic, omul harnic și cumpătat la vorbă este modelul tutelar de personalitate umană, cu amplă stilizare proverbială.

De altfel, în tezaurul de proverbe românești, *vorba*, *limba* și *cuvântul* sunt componente esențiale pentru înțelegerea și exprimarea relațiilor dintre ființă și lume. Ca ilustrare a capacității de a lua în stăpânire resursele limbajului, vorbirea ocupă o poziție privilegiată în reliefarea condiției umane, conștiința populară având ca element de reper convingerea că actul de vorbire este o formă de manifestare a libertății: *Gura nu cere chirie, poate vorbi orice fie*, *Din vorbă în vorbă, vorbă se deschide* etc. După cum se observă din primul exemplu, sfera de înțeles a verbului *a fi* (*fie*) se referă tot ceea ce există sau poate exista, în timp ce verbul *a vorbi* se încarcă de conținut numai acceptându-se că vorbirea este o activitate liberă de interpretare a realităților lumii. Prin cel de-al doilea exemplu se arată că *vorba* devine o „poartă" prin care se realizează trecerea dinspre individualitate spre colectivitate, dinspre sine către ceilalți, dinspre identitate către alteritate. Deschiderea vorbei prin vorbă trimite în chip nemijlocit la ieșirea din spațiul lăuntric, intim, simbolizat, cel mai adesea, de tăcere și pătrunderea în spațiul exterior, deschis, al comunicării cu semenii. Vorba este, așadar, un liant care scoate ființa umană din tăcere și o transpune în spațiul relațiilor cu ceilalți.

Reflectare a viziunii asupra relației între individ și limbă, proverbul *Din vorbă în vorbă, vorbă se deschide* poate fi discutat și din perspectiva procesului de enunțare, alăturarea de elemente ale limbii nefiind altceva decât o cristalizare de semnificații purtate de lanțuri sonore. Când alcătuim enunțuri punând vorbă după vorbă, deschidem

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

comunicarea cu celălalt, formulăm construcţii sintagmatice potrivite cu intenţiile noastre comunicative şi situate în continuitatea modelelor tradiţionale, însuşite prin învăţarea limbii. Vorbim, aşadar, „*cu cineva, despre ceva*" (Coşeriu 2004: 315), iar prin vorbire se creează nu numai o punte invizibilă către eul interlocutorului, ci se stabileşte şi o relaţie socială.

„Legarea" oamenilor cu vorba, imagine definitorie prin care se potenţează ideea că virtuţile libertăţii se întemeiază, totuşi, pe reguli şi modele tradiţionale, acceptate şi păstrate într-o societate este exprimată, de altfel, prin proverbe al căror potenţial de semnificare se dezvoltă analogic: *Boul se leagă cu funia, oamenii cu vorba*.

În alte proverbe, convergenţele imagistice impun ideea că vorbirea este - parafrazându-l pe Buffon - „omul însuşi": *Omul se cunoaşte după umblet, ca şi după vorbă*, *Pasărea se cunoaşte după cântec şi omul după vorbă*, *Prostul se cunoaşte după vorbă şi şiretul după ochi*, *Nebunul din vorbă se cunoaşte* etc.

În mentalitatea tradiţională, *a vorbi* înseamnă, înainte de toate, a pune în evidenţă o atitudine faţă de lume. Vorbirea devine emblema socială a unui tip de personalitate umană care poate să corespundă sau nu unor tipare de normalitate comportamental-discursivă impuse de tradiţie. Ilustrativă, în acest sens, este existenţa unui număr mare de structuri idiomatice care pun într-o lumină negativă pornirea de a vorbi mult şi fără rost: *a lungi vorba*, *a scoate vorbe din traistă*, *a se trezi vorbind*, *a vorbi alături cu drumul* etc. În strânsă legătură cu aceste fapte de limbă, tezaurul paremiologic cuprinde numeroase ilustrări din care reiese că limbutul, nebunul, prostul sau leneşul sunt tipuri umane satirizate pentru lipsa de discernământ comunicativ, pentru meteahna de a pierde vremea vorbind în dauna altei activităţi aducătoare de folos: *Cine are limbuţia, e mai rea decât beţia*, *Muierea limbută, la bărbat limbut, ca toaca la biserică*; *Limba nebunului este o moară fără grăunţe*; *Prostul nu se satură de vorbit şi surdul, de ascultat*; *Îi e lene să şi vorbească, dar încă să mai şi muncească*; *Leneşul mult vorbeşte, dar puţin lucrează* etc.

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

Acestor caracterizări proverbiale li se opune imaginea înțeleptului ori a omului priceput la vorbă. Metafora conceptuală[8] VORBIREA E O ARTĂ subliniază virtuțile educative ale actului de comunicare. Vorba armonioasă nu poate fi decât oglinda unui spirit netulburat, care prețuiește valoarea cuvintelor și însemnătatea tăcerii: *Buzele cele mute vorbesc pe tăcute*; *La timp a vorbi și a tăcea e arta cea mai grea*; *Vorbele plăcute înmulțesc învățătura* etc. În același timp, vorbele sunt considerate instrumente fine de convingere a celuilalt, talentul de a vorbi frumos și convingător fiind recunoscut pe plan social ca o calitate: *Pasărea se prinde cu grăunțe, omul cu* ***vorbe frumoase****;* ***Vorba dulce*** *mult aduce* etc.

Dimensiunea estetică a limbii este capitalizată în semantica de adâncime a *cuvântului*, nu a *vorbei*. Proverbul *Cuvântul întâi să-l cioplești, apoi să-l arăți* este reprezentativ pentru credința în puterea minții de a cizela asperitățile cuvântului și de a-l preface în esență durabilă.

Cu toate acestea, limba nu este doar o încununare a creativității, ci și un simbol al distrugerii. Există proverbe care evidențiază metafora conceptuală VORBIREA E O ARMĂ. În credința populară, forța de nimicire a limbii întrece chiar și cea mai tăioasă armă. Falia profundă care separă vorba bună, creatoare de frumos de limba cea rea și slobodă, distrugătoare de oameni este reflectată de maxime sugestive, unele

[8] După cum am arătat deja, noțiunea de «metaforă conceptuală» a fost pusă în circulație de George Lakoff și Mark Johnson și se întemeiază pe motivarea că, pentru ființele umane, „*modul obișnuit de a conceptualizare, adică felul de a gândi și acționa este esențialmente metaforic. Conceptele structurează ceea ce percepem, felul nostru de a fi în lume și modul în care ne raportăm la ceilalți. Sistemul nostru conceptual joacă un rol central în definirea realităților cotidiene*.". (Lakoff/Johnson 1980: 454). Observând că „*esența metaforei este înțelegerea și trăirea* (egl. *experiencing*) *unui lucru sau a unei experiențe printr-un alt lucru sau printr-o altă experiență*" (Lakoff/Johnson 1980: 455), cei doi cercetători americani consideră că vorbitorii conceptualizează (e adevărat, prin asocieri parțiale, niciodată totale) și exprimă ceea ce știu despre lume realizând un transfer, o trecere a ideilor dinspre un domeniu-sursă spre un domeniu-țintă.

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

preluate din înțelepciunea biblică sau din alte surse livrești, altele concepute de popor: *Cuvântul ustură mai rău ca sabia*; *Limba slobodă mult te vatămă*; *Limba taie mai mult decât sabia*; *Omul nu se bate cu bățul, ci cu cuvântul* etc.

O importantă caracteristică paremiologică este instituirea unor opoziții între elemente care, în mod obișnuit, nu se exclud reciproc în același context. Esențială și dominantă ni se pare, din acest punct de vedere, opoziția între *vorbă* și *faptă*. În imaginarul colectiv, asocierea celor două câmpuri - vorbirea și munca - este structurată și exprimată prin calificative antitetice de tip cantitativ (mult ≠ puțin), dimensional (lung ≠ scurt) sau direcțional (în față ≠ în spate). Aceste opoziții se înscriu, de regulă, în sfera de cuprindere a două metafore conceptuale: VORBIREA E O CANTITATE și VORBIREA E SPAȚIALITATE.

Ca expresie a efortului orientat către un scop, structurarea cantitativă atribuie vorbei o dimensiune fizică care face posibilă echivalența cu munca și care permite instituirea de corelații pozitive și negative între consecințele vorbelor și rezultatele faptelor. Numeroase proverbe punctează că *vorba* și *fapta* dezvoltă o relație de inversă proporționalitate: *Cine vorbește mult face puțin*, *Vorba goală nu umple sacul*, *Vorbă multă și treabă puțină* etc. Prin urmare, VORBIREA E O CANTITATE, însă excesul de vorbe este definitoriu, în sens negativ, pentru omul mai mult înclinat să vorbească decât să muncească.

La polul opus vorbei fără rost se află o altă metaforă conceptuală, VORBIREA E UN BUN DE PREȚ, prin care se subliniază importanța vorbelor, dar numai dacă acestea se manifestă ca roade ale înțelepciunii, în cantități mici și prețioase: *Limba celui înțelept este argint ales*; *Vorba bătrânească mulți bani prețuiește*; *Vorba e de argint și tăcerea, de aur* etc.

Spațializarea vorbei are aceeași relevanță gnomică. Metafora conceptuală VORBIREA E SPAȚIALITATE, reliefată de enunțuri precum *Cine vorbește mult face puțin*, *Unde e vorbă lungă, acolo e treabă scurtă* sau *Limbă lungă, treabă scurtă* etc., sugerează că, în mentalitatea tradițională, *vorba* și *fapta* sunt circumscrise unor spații diferite de

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

acțiune socială. În profundă consonanță cu o altă metaforă conceptuală, VORBIREA E TEMPORALITATE[9], aceste paremii impun ideea că orice activitate umană se desfășoară într-un cadru spațio-temporal distinct. Percepută şi reprezentată ca virtute, cumpătarea în vorbire este, în viziune populară, dublată de hărnicie. Alte maxime, de tipul *Vorbele nu potolesc foamea*, *Cine ştie să-şi păstreze limba va mânca roadele ei* etc., valorifică opoziția între *vorbă* şi *faptă* în cadrul mai cuprinzător al imaginarului hranei, punctul de plecare fiind observația că pâinea se câştigă, mai degrabă, cu fapta şi mai puțin cu vorba lungă şi păguboasă.

Fără a încerca o prezentare a tuturor modelelor generatoare de expresivitate paremiologică, cercetare care ar putea forma obiectul unui proiect de cercetare asupra complexității stilistice şi imagistice a proverbelor românești, este necesar să precizăm că solidaritatea gramaticalizare - stilizare favorizează un demers interpretativ unificator. Să admitem, deci, că procesul de fixare a identităților funcționale este, totodată, şi un mecanism care orientează dezvoltarea expresivității. În spiritul considerațiilor lui K. Vossler, ni se pare potrivit să semnalăm că *gramaticalizarea* şi *stilizarea* sunt aspecte congruente

[9] Maximele populare care exemplifică această metaforă conceptuală se întemeiază pe convingerea că vorbirea îşi are timpul şi rostul ei. Întrucât orice act de comunicare se desfăşoară în spațiu-timp, nu trebuie să ne surprindă constatarea că vorbirea este considerată ca proces de esență temporală, o durată pe care omul o valorifică pentru a descrie şi comenta ceea ce se întâmplă în lume. Sentimentul că timpul trece, pe de o parte, şi efectele pe care această trecere le are în planul existenței omenești, pe de altă parte, motivează axiome precum *Vorba îşi are şi ea vremea ei*, *Vorba de azi nu se potrivește cu cea de mâine* etc. Succesiunea momentelor temporale are o importanță covârşitoare asupra discursivității, dat fiind că timpul este perceput ca un agent ce domină experiența de viață. În consecință, vorba este considerată un reflex al înțelepciunii date de trăirea în timp. Tocmai de aceea, în mentalitatea populară, se crede că înțeleptul cugetă şi ascultă înainte de a cuvânta (*Întâi ascultă şi pe urmă vorbește*), iar vorba sa devine un bun de preț pentru ceilalți membri a comunității, în vreme ce omul lipsit de înțelepciune vorbește vrute şi nevrute (*Prostul nu se satură de vorbit şi surdul, de ascultat*).

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)

ale activității de exprimare a lumii prin limbă şi că distincția terminologică are rolul de a pune în lumină perspectiva din care se realizează analiza: structurală, în privința gramaticalizării şi ornamentală, în ceea ce priveşte stilizarea.

Fără a pierde din atenție constatarea că un corpus mai amplu de fapte de limbă ar putea contribui într-o mai mare măsură la rafinarea unora dintre considerațiile deja formulate, avem convingerea că analiza enunțurile paremiologice validează în mod concludent teza că o anumită identitate structurală actualizează şi o valoare ornamentală.

BDD-B4-05 © 2013 Editura Junimea
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:50 UTC)